

Barets u baras pintgas

Objekttyp: **Chapter**

Zeitschrift: **Romanica Raetica : perscrutaziun da l'intschess rumantsch**

Band (Jahr): **13 (1998)**

PDF erstellt am: **23.07.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

6. Barets u baras pintgas

(En: *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*, Band 43, 1946, 110–121.
Festschrift zum fünfzigjährigen Bestehen der Gesellschaft)

Quella lavur ei stada giavischada 1946 per in'ediziun giubilara dell'Uniun svizra de tradiziuns popularas a Basilea. Il giavisch fuva d'haver ina contribuziun era el quart lungatg svizzer. Schegie mess sut mintga pagina las valetas tudestgas per impurtonts terms romontschs, ei quei tractat strusch vegnius legius, era buc da lecturs romontschs.

Ei fuv'in auter mund avon 50 onns. E sch'ins considerescha che las informaziuns fuvan gia avanzadas en vegliadetgna, ston ins quintar che quellas mondien anavos els onns 1900. Denton era realitads vivas dil temps dellas retschercas semuossan en pleina vigur. Quei demonstreschan las fotografias.

Beinenqual constataziun po esser per il sentir ded ozilgi schoconta. Denton, tut quels sentiments ein vegni nudai sco quei ch'els ein vegni dai. Il ferm cartent era pli ligiaus, nunballucontamein cull'idea d'in segir seveser culs sparti vi en in auter mund. Tgei bi trostegiamen en tutta tristezza zuppada d'haver leuvi enten parvis aunghelets che tschintschavan bein en favur dils terrans. Forsa che quei sentiment era buca pli diltut general avon 50 onns, mo era buc diltut ritardaus.

Ei tucca de differenziar en quei usit la realitad tresta dil destin, dasperas l'usitanza cumpigliada che veva ina missiun, funcziun mitigonta, humanisonta.

Dallas expectoraziuns dadas seresultan sveultas els fatgs fundamentals ch'entscheivan a balluccar, a smesar il baghetg, sin il qual igl usit saveva permaner en sia cumpleina entiradad.

Treis gronds muments ella veta dil carstgaun: las *naschientschas*, las *maridaglias* ed ils *mortoris*, han scaffiu el pievel izonzas de tutta natira: legreivlas, quasi sfarfatgas, e profunda-mein trestas. La naschientscha d'in niev burgheis e vischin era aunc avon temps in impurtont fatg buca mo per ils geniturs ed ils parents, per padrin e madretscha, mobein per l'entira vischnaunca, gie beinduras per l'entira vallada; quei cunzun leu nua che la baselgia parochiala haveva il sulet dretg de batetg per l'entira pleiv de vallada. Oz, cunzun en loghens disturbai dil traffic ed en marcaus, ei la vegnida d'in niev naschiu

caussa purmein de famiglia e dils registers civils. Las funcziuns de baselgia ein buca zugliadas viaden pli els vegls e bials usits de vischnaunca e de parentella sco avon tschentaners. Era els pigns uclauns de valladas muntagnardas para il suffel modern de scavigliar empau alla gada igl uorden vegl, mo per ventira dat ei aunc bia bialas restonzas che vegnan admiradas dils jasters e della scienza.

Dardin. Baret vestgius en e mess en bara, ornaus cun fluras, tshupi e tenend mauns da ludaus.

Era las nozzas purilas han aunc adina tempru genuina. Ils usits dellas cumpignias de mats, il *vin de cavals*, las *fratgas*, las bialas ceremonias en baselgia, urdanas, pasts e plaids de nozzas sueran de tratsch patern. Quei era ina vera fiasta comunabla de vischins e parents che nuava mintgamai novs ligioms d'amicezia denter vegls e giuvens, parents de saung e tratgs tier, denter parts dil vitg e denter vitgs ed uclauns dil contuorn. La parentella vegneva observada en ses grads strictamein tier mintga caschun. Sche quels che envidavan ni vevan d'envidar emblidavan lur obligaziuns devan quels ch'eran d'envidar senza ceremonias e retegn sinzur, era sch'els stevan oransum la cua della parentella. La memoria de nos vegls en de quels fatgs era absoluta, schizun senza bia plema e pupi. Cuzun mummas e tattas vevan las pli complicadas parentellas si per la detta. Ellas savevan exact, magari per igl entir vitg, tgi che astgi maridar senza dispensa, tgi che stoppi osumsum la cua della parentella aunc vegnir envidaus a nozzas senza stridar, tgi che stoppi aunc ira en malencurada per ina persuna u l'otra etc. Quella memoria sustenevan magari bials proverbis sco: *baserin e baseret dat lèt*g.

La separadad de nos vitgs ed uclauns dil grond mund glienadi, las liungas seradas d'unviern en stiva comunabla sper las rodas de filar en ca l'onda veglia, igl *ir a vitg* sil baun avon casa gronda, seras de bi atun, igl unviern en nuegl cauld, muncanza de communicaziun sperta, la brausla glisch naturala: tut quei percorsch'ins aunc oz, en restonzas silmeins, en nossa muntogna, restonzas savens empau slavazzadas, sblihidadas ed umbrivadas da anetgas midadas modernas.

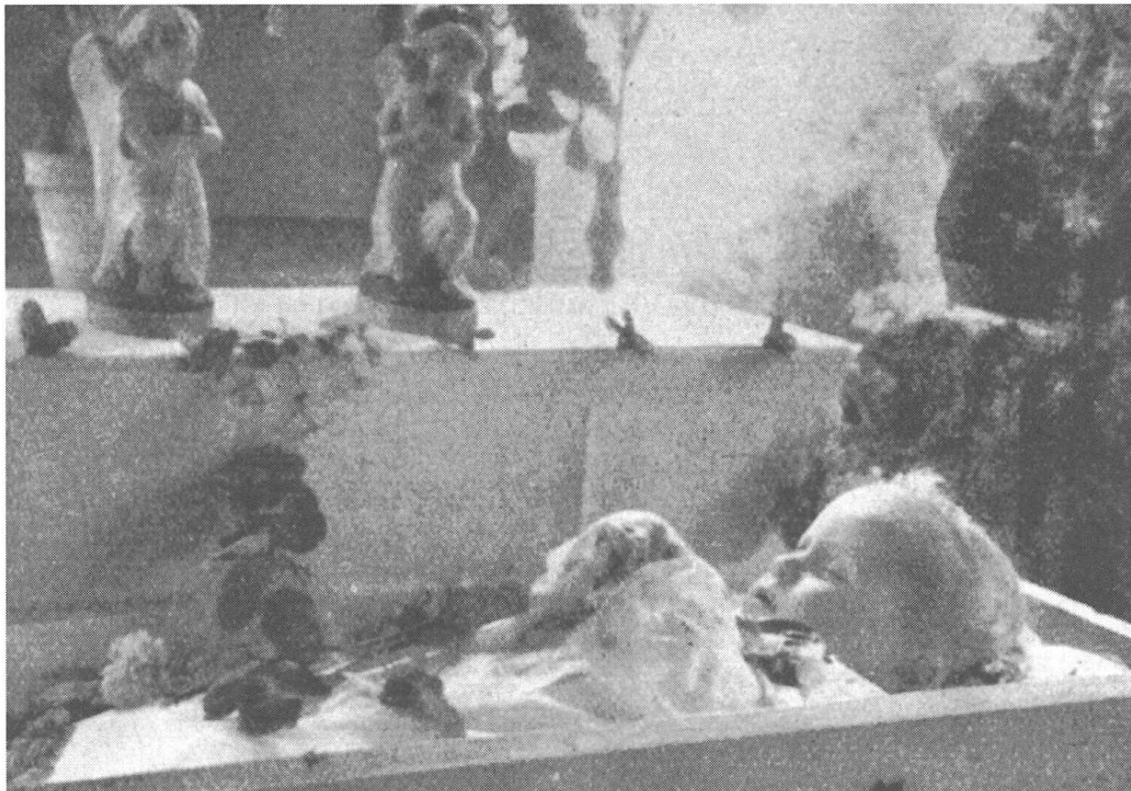
Interessant e remarcabel che era usits partenent *mortoris* e *sepulturas* han midau aspect considerablamein el vegnavel tschentaner. Quellas midadas pertuccan buca ton il center dellas funcziuns funeralas, che restan adina las medemas, anzi, il bi e profund contuorn digl usit. Ins spitgass gest che modas concernent ruglament e quitau per ils sparti, il davos vegliar dil miert, stuessien ira d'ina generaziun a l'otra senza midadas da num. Mo era cheu scarpetschan novas modas jastras sur las veglias en e fan mischeida. E savens eis ei nuota lev de scarpilir il vegl dil meins vegl e dil pli niev. Sco culs usits de naschien-

tscha e battegiar han spitals ed instituts era giu cheu ina certa influenza jasterisonta e nivellonta. Enstagl dil vestgir en ils morts alla veglia, cun batlinis en cusadira d'ina vart giu, drovan ins oz beinduras in vestgiu ordinari, forsa gnanc il meglier de firaus, beinduras quel de nozzas. Enstagl de plazzar il miert sil baun sper la preit stiva vi, culla fatscha enviers igl orient, la tiara della remischun ed empermischun, vegn el savens tschentaus duront ils treis gis de vèglia sin baun permiez stiva si, en logs perfin en letg, sco la cumadeivladad dat en.

Era il ster pieun, ni la panazun per nutrir la glisch perpetna, che vegneva purtaus sin in tagliar en til de bara dalla *femna de candeilas* (d'ina figliola u l'otra ni dalla madretscha) e tschentaus sil vischi, ei ord moda. En siu stagl pagan ins alla baselgia, a norma d'in ster, 15–20 francs en daner blut. La *spenda dils paupers* ha semegliantamein piars tut sia poesia, pli baul vegneva il sac sal, pli tard in ni dus sacs pulenta, en certs loghens 5–6 pauns ed ina magnucca, purtai en baselgia il gi de bara. Immediat suenter la sepultura partgeva igl *ugau de spenda*, beinduras era il donatur ella famiglia en malencurada, las almosnas per suffragi dell'olma dil pauper defunct. Ils paupers e munglus separticipavan dalla spenda senza turpetg. Da vegl enneu vevan els quei bien dretg ed igl ugau dils paupers repartgeva tenor meglier saver e puder, schizun a pupratscha gliend de vitgs vischinonts, tut tenor beinstonza e liberalitad dil defunct e della paupradad dils paupers della spenda. Oz, el temps social, seturpegiass ins de semussar de pauper! Pli baul vevan schizun tals muostgas de retrer la spenda, che eran pulit beinstonts. Mo igl era caussa digl ugau la spenda de far ils *muns* e de sclauder da quels che fussen plitost stgis de render e spender che de retrer.

Mo nus lein serestrenscher oz ton sco pusseivel als *barets* ni *baras pintgas*. Della carinadad dils vegls usits ei era cheu restau pauc. Igl *ir a barets* ni *vegliar barets*, cunzun dils affons, duront la sera e tochen viaden ella notg, ei svanius dil tut. Gnanc il gi pli van ils affons stedi. Pli baul denton vegnevan ils barets vegliai, sco aunc oz las baras grondas, tuttas treis notgs; avon mesanotg era la stiva pleina, mo era suenter steva enzatgi vegliond tochen la damaun. Buca da gitg havein nus interve-

gniu ch'ins hagi en ina casa d'in vitget nuota pli vegliau baret suenter mesanotg, e che in'otra famiglia cun baret hagi serrau igl esch la sera e seigi ida a letg e péra schau spluntar la buna glied che leva, suandond veglia tradiziun, far oraziuns. Per ordinari fan ins buca quei! Talas familias paran de tener pauc culs paternos. Silmeins las mattauns ed enqual auter carschiu van a barets era la sera. E tonaton, en confrunt cun pli baul ei bia midau.

Falera. Baret tschentaus el vischi alv.
Dasperas aunghellets, matgs e fadetgnas.

Pertgei quella midada? Nua stattan ils motivs? Per part in legn, e quei legn lein nus schar sligiar pli versai ellas tradiziuns popularas; cheu setract'ei della constataziun! Sper la sperdita dil senn de valetas idealas carschidas sin nies intsches, e sper la permaterialisaziun tocca summa nossa vallada, ha da l'otra vart in legreivel progress medicinal fatg sminuir considereivla- mein la mortalitad dils affons, cunzun egl emprem onn de veta. Aschia daventa il vegliar barets scarts. En in vitget sai ira onns

en ed onns ora senza ch'in affon mieri. Perquei sespiarda la continuitad de tradiziun. Ins emblida tec a tec co vischins, cumpars e cumars ornavan si il baret, coi vegneva vestgiu en, tgi purtava e tgi vegliava. Avon tschentanners murevan 30% dils affons egl emprem onn de veta, oz mo pli in sin vegn.

Barets numnan ins affons che mieran tochen il siatavel onn circa, quei vul gir tochen ch'igl affon ei aunc buca pervergiaus. Pli baul mava quei tochen il dudischavel e tredischavel onn. Ins vegneva pervergiaus bia pli tard che ozilgi. Pia era en quei senn dev'ei antruras bia pli dariet barets. Igl ei la vegliadetgna enten la quala la voluntad personala per il bien ed il schliet manca. Quels pigns innocents vegnan en principi quintai dalla baselgia per aunghelts che van directamein enta parvis cui mieran. Fertion che la baselgia fa per ils carschi tuttas funcziuns funeralas de bara: requiem, miserere etc., fa il spiritual per barets neginas funcziuns de bara. La baselgia plira buc e muossa buca malencurada, anzi, selegra d'in segir niev avdont en tschiel. Avon che satrar vegni fatg sco per ordinari messa bassa alva cun himnis de legria e rusari culs misteris de letezia.

Davart la baselgia ei quella legria capeivla. Mo per la famiglia pertuccada meins. E tonaton ei quella idea penetrada ferm el pievel ch'i seigi buca endretg de bargir per in baret, cuntrari, de selegrar! Perquei vegnev'ei pli baul tscheu e leu gratulau als geniturs che vevan stuiu schar murir in affonet.

Cunzun ils affons vevan tschaffen de veser en bara lur cumpogn e camerat de termagl, ornaus sin tuttas varts sco aunghels che van a tschiel. Ed era ils fargliuns spundevan strusch larmas. In aunghel en tschiel drova negin agid dils geniturs e dils carstgauns insumma. El roga leu per ils perdavons e per ils restonts sin tiara. Tut auter stat ei cullas baras grondas. Ellas fan, en posses de cumplein giudezi, part della pleiv, dil vischinadi avon che murir. Tals carschi han viviu en atgna responsabladad. Els vegnan scarpai culla mort ord lur cunfar, ord la communitad de baselgia e de veta publica. Els eran stgis per il bien e per il mal. Per els dat ei in truament, in rendaquen avon igl altissim. Per quei tonta differenza el vegliar, el tucrar, ell'oraziun ed ellas funcziuns de bara.

Lumbrein

Treischumellins morts a Lumbrein cuort suenter la naschientscha.

Igl ei il siatavel, otgavel e novavel baret ella medema famiglia.

Gia il tuccar de miert sedifferenziescha, tier las baras grondas secund um u femna ils zenns gronds, tiels barets nuot dil tut ni in dils zenns pigns. Era ils cuors vegnan tuccai en outra moda, sch'ei vegn insumma tuccau. Mintga vitg fa sias differenzas. Per carschi va il spiritual san ins gir adina en casa avon

che ira cul miert en baselgia, tier barets ei quella benedicziun buca adina usitada. Bab e mumma, padrin e madretscha e parents van buca en malencurada per barets. La madretscha che va a pèr culla mumma davontier ei en gagl, magari cun scussal blau, quei schizun sch'ella sezza fuss en gronda malencurada per in dils ses pli tier. Cun quei vul ella exprimer sia gronda legria! Era la mumma va en gagl, mo sia dolor momentana dictescha enqualgadas, cunzun oz, vestgiu ner. Mo veramein neginas mummas giavischassen anavos lur aunghelets, quei vein nus stuiiu seperschuader dapertut.

Il padrin ha de purtar il baret sut bratsch en vischi de color alva ni en lenn stgein natural. Sch'il baret ei pli gronds portan 4 buobs ord la parentella ni buns cumpogns de scola. Pia sco tiels gronds e quei ei bi. Oz ch'ins sepervergia gia cun 7 onns dat ei paucs barets gronds, pertgei sco ch'i ein pervergiai, se-tract'ei buca pli de barets. Lu entran las funcziuns sco tier ils carschi e carschi che portan e satiaran. Ils 4 buobets che purtavan lur car cumpognet sin schui era enzatgei ordvart edificont. Ils barets vegnan satrai dil padrin u dils buobets che portan. Davon el til de bara va in buobet culla crusch alva. Pli da vegl purtava la madretscha dil baret ina panazun sinta maun sco tiels carschi la femna de candeilas cul ster. Mo era quei daventa ca pli. Suentar bara a barets van cunzun buobanaglia.

Sco nus vein gia viu vegnan baras grondas vegliadas treis notgs da parents e vischins dil vischinadi. L'oraziun principala ein ils rusaris gronds avon pushegn ed in u plirs suenter il refrestg da mesanotg.

Per barets vegliavan pli baul era numerus affons lunsch viaden ella notg. En in liug seregordan ins d'haver udiu a cantond aunc la damaun duront il tucrar de stizzar. Enqual matta steva si culs affons. Ei se-tractava cheu tuttaviva buca de tristezia e malencurada. Perquei schevan ins igl emprem in rusari pign de letezia, suenter vegnevi cantau canzuns de baselgia ord la Consolaziun. Cu ins saveva nuot pli vegnevan las canzuns de scola e finalmein quellas de spass. Ils affons pli gronds tenevan tras tochen da pushegn. Pli pigns e dormulents vegnevan tar-mess a casa pli baul cun enzatgi dils carschi. Per pushegn dev'ei tenor liug ed isonza de tuttas uisas: caffè, meila, nuschs,

castognas, pischuttas etc., e cunzun duront il pushegn muncavi buca hilaritad. Ei schabegiava schizun ch'i gneva saltau. Per musica funzionava ina suna de bucca: pia musica e moviments de legria sco tier ils aunghels en tschiel! Suenter pushegn schevan ils valerus vigliunzs aunc in ni dus rusaris pigns ed allas duas mava l'entira schumbrada nocturna a casa, uras tardas per malmadira giuncheraglia. Oz lubessen cussegls de scola e scolasts strusch da quellas extravaganzas!

Ei secapescha che la buobanaglia mava stravagant bugen a vegliar barets, cunzun la sera. Quei era zatgei aparti, enzatgei sco tier ils gronds. Quei plascheva ed imponeva. Talas isonzas han in profund origin ed ils usits dils affons representan savens en fuorma naiya stadis de cultura dils carschi de pli baul. Ins duess buca disfar bialas tradiziuns de giuventetgna, era sche condaments scolastics ston inagada u l'otra vegnir surpassai. Ils vers usits ein pli vegls che biaras ordinaziuns de pareta antica. E gest quei che para oz surpassament, era pli baul costituziun el meglier senn dil plaid. Ni han ins oz meglier uorden culla giuventetgna?

Semantenida ei aunc oz per part la tradiziun ded ira silmeins il gi a vegliar barets. Igl ei plitost ina viseta che il vegliar de pli da baul. La notg fa en tuttas caussas pli gronda impressiun, cunzun cui setracta della mort. Il vegliar dil gi ei buca schi tgemblaus de poesia a perquei ein schizun las visetas dil gi en bia loghens ton sco stizzadas. En vitgs allontanai dil traffic s'ei aunc en vigur. La massera peina sco da vegl enneu in dètg canaster plena pischuttas e mintga mattatsch u mattatscha che vegn a vegliar ed ad urar sa prender ina cul banduna la sava digl esch casa. En logs dattan ins als affons enzacons raps. Quei para ded esser segns de decadenza scoi vegn era practica u tier ils *sogns retgs*, ded ir cu gl *aveave* etc.

Il baret daventaus aunghelet drova buca paternos. Els van denton era buca si surcombras ni a piarder, mobein, sche Dieus vul, als perdavons dil baret, ch'eiin forsa buca aunc el reginavel dil tschiel. Da l'otra vart ein ils aunghellets gest arrivai en tschiel buca inactivs. Els rogan da lur vart per agid e benedicziun per ils parents ed amitgs restai sin tiara. Cunzun la mumma, il bab, la madretscha, astgan en emprema lingia sele-

grar de quella benedicziun. In aunghel en tschiel porti cletg alla famiglia sin tiara!

Sch'igl empremnaschiu mieri da baret, sche tuchi ei de metter si la *vanaun gronda*, schevan ils vegls, pertgei lu dev'ei silsuenter ina gronda famiglia. Aschia capin nus carstgauns moderns per part ch'in augsegner en ina vischnaunchetta pliravi ch'i murevi schi miserabel pauc affons, pertgei il tschiel selegri de quels pigns aunghels che protegien e portien ventira a tutta la pleiv.

Nus vein gia udiu ch'ils carschi vegnevien vestgi en e cusi en en lenzeuls alvs, mo che quella moda hagi ils davos decennis stuiu ceder cun ried al vestgir en cun vestgiu entir. Fetg baul vegnevan era ils affons cusi en tochen sut bratsch, culla cusadira d'ina vart giu, pia sco enfaschai. Da quei dattan perdetga maletgs votivs en capluttas de nossa tiara. Oz ei quella moda mo semantenida pli en certs loghens tiels carschi.

Ferton che baras grondas vegnan vestgidas en, umens dad umens vischins e curaschus, femnas da femnas pli passadas che astgan mirar ruasseivlamein en fatscha alla mort, vegn il baret il bia vestgiu en dalla madretscha, d'ina onda ni vischina, savens schizun dils de casa. Vestgir en in affon, in baret, tut che fa bugen. Ferton che cunzun femnas pli giuvnas senuspeschan de vestgir en carschi. Disa fa natira, ton ch'ei dat lu beinduras enqualin che fa quei survetsch per stedi. Ei vegn denton buca fatg amogna, ins damonda per quei survetsch. Buns amitgs damondan perfin avon che murir per la favur de vestgir en.

Aunc avon 100 onns e pli tard vegneva il vestgiu pils barets fatgs extra ord mangola, de trer surenagiu, ina specia de camischut cun mongias chimono. Il culiez tagliaus ord la teila e las mongias survegnevan raglas e pézs, entuorn tschenta ina flissella che fageva star bein ed en massa fauldas la rassetta alva. Sin tgau metteva la madretscha in bi capetsch alv sco per moda era tier ils carschi, cunzun pli baul. Sin tgau astga in tschupi buca muncar. Il baret vegn tschentaus sin ina meisa sin ponns e plumatsch, mo buca cuvretgs cun in lenziel de miert, che cursava per ils carschi de casa tier casa, mobein cun in flor ni vel, ni tualetta transparenta, da present savens cul vel de batten, de pervergiar ni de nozzas (per baras cun tschupi). La fa-

tscha ed ils mauns stattan pia libers ed ils giuvens amitgs che vèglan, vesan aschia la biala fatscha transfigurada ed ils mauns da ludaus. Ils pigns morts ein darar disfigurai dil barhar e pitir della veta terrestre. Bein sedamonda enqualin, daco ils barets vegnien pei a pei enta parvis, senza ver viult in soli strom sin tiara, e senza ver giu de pitir! Mo las mummas san de gir che lur pigns endirien stravagant cun lur fermes cors avon che puder murir, e semortificheschien per il beinstar de geniturs, fargliuns e perdavons.

Lumbrein

Sin santeri; dus fargliuns sper fossa cun crusch alva
dellas duas schumellinas Catrina e Victoria.

Sin meisa e sil baret vegn sterniu fluras, odentuorn matgs, hartas sontgas e caussettas pias e profanas ch'eran caras al pign. La pareta sto esser d'in legher aunghel che va a tschiel, perquei dat ins tutta breigia de far bièt. Pér la davosa sera, pli

baul era p er la damaun suenter la benedicziun cun aua benedida dil spiritual, metteva il padrin ni la madretscha il baret el vischi.

Cun quei fussen nus alla fin de nossa cuorta ed incumpleta descripziun sur dils barets. Tuts spetgan sil grond gi della levada, sil gi adessa.

Schegie che la mortalitad dils affons pigns ei curdada a bass fetg, capet'ei tuttina ch'en nos uclauns ina mumma u l'otra ha 4-5 aunghets enta parvis. Nus savein ded ina dunna che ha dad 11 affons giu 9 barets. Tgi sa sepatertgar las suffrientschas d'ina tala mumma! E tuttina s'ella loscha dell'armada agens aunghels si sur las steilas. La speranza gronda de veser tuts puspei ina gada, e la cardientscha ell'immortalitad dell'olma dil carstgaun, dattan confiart e satisfacziun e fan daventar sempels carstgauns gronds avon Diu, era sche vivents en sempla casa e famiglia purila.